

Georgios Phrantzes, *Chronicon*. Vol. I edidit I. B. Papadopoulos. Lipsiae, B. G. Teubner, 1935. Σελ. XXXIV-201. (*Bibliotheca Teubneriana* 1954).

I. B. Papadopoulos, *Phrantzes est-il réellement l'auteur de la grande chronique qui porte son nom? Extrait des Actes du IV^e Congrès International des études byzantines*. (*Bulletin de l'Institut archéologique bulgare*, tome IX, Sofia 1935, σελ. 177-189).

Τὸ Χρονικὸν τοῦ Φραντζῆ εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιότερων μέχρι σήμερον σωζομένων πηγῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Βυζαντίου· κριτικὴ ἔκδοσις αὐτοῦ ἐπομένως ἦτο ἀναγκασιτάτη. Ὁ κ. Παπαδόπουλος ἀνέλαβε νὰ συμπληρώσῃ τὸ κενὸν τοῦτο, κατόπιν δὲ πολυετοῦς ἐρεῦνης μᾶς παρουσιάζει ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον (ἀρ. 1) τὰ δύο πρῶτα βιβλία τοῦ χρονικοῦ, ἡ ἔκδοσις τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου βιβλίου τοῦ ὁποίου μετὰ τῶν σχετικῶν πινάκων, δὲν θὰ βραδύνῃ.

Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου οὐδενὸς κόπου ἐφείσθη ὁ κ. Παπαδόπουλος· ἀνέτρεξεν εἰς τὰ γνωστὰ μέχρι τοῦδε χειρόγραφα τὰ περιέχοντα τὸ Χρονικὸν καὶ εἰς διαφόρους τῆς Δυτ. Εὐρώπης βιβλιοθήκας ἐναποκειμένα καὶ ἀνεσκάλευσε μὲ ἀφθαστον ζῆλον διαφόρους ἰδιωτικὰς βιβλιοθήκας φιλομουσῶν ὁμεγενῶν καὶ τινων δυσπροσίτων ἱερῶν Μονῶν, ἔνθα ἀνεκάλυπεν ἄγνωστα μέχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον χειρόγραφα περιέχοντα τὸ Χρονικόν. Οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων τοῦ Χρονικοῦ ἀνῆλθεν εἰς εἰκοσιδύο, τὰ ὁποῖα, πλὴν ἑνός, ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του ὁ ἐκδότης κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐπομένως ἔχει καὶ τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι βασίζεται ἐφ' ὅλης τῆς γνωστῆς σήμερον παραδόσεως τοῦ κειμένου τούτου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις τοῦ Χρονικοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν παλαιότερα τοῦ Fr. Car. Alterus τῆς Βιέννης τοῦ 1796 βασίζεται μόνον ἐπὶ τοῦ χειρογράφου τοῦ Μονάχου (Cod. Monac. gr. 239), ἡ δὲ τοῦ Imm. Bekker τῆς Βόννης τοῦ 1838 ἐπὶ τε τοῦ ἐν Μονάχῳ κώδικος καὶ τοῦ ἐν τῇ Ἑθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ἐναποκειμένου (Cod. Paris. Bibl. Nat. suppl. gr. 80). Τῶν 21 χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων τὴν ἀξίαν καθορίζει ἐπιτυχῶς ἐν τοῖς προλεγομένοις αὐτοῦ ὁ ἐκδότης.

Ἐκ τῆς πολυετοῦς συναναστροφῆς μὲ τὸ κείμενον τοῦ χρονικοῦ κατέληξεν ὁ κ. Παπαδόπουλος πολὺ ὀρθῶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ὑπὸ τὴν σημερινὴν μορφήν καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ φερόμενον Μέγα Χρονικὸν δὲν εἶναι τὸ ἀρχικὸν τοῦ Φραντζῆ κείμενον, ἀλλὰ διασκευὴ αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ σημείου δὲ τούτου ὁρμώμενος ἐζήτησε νὰ ἀνεύρῃ τὰς πηγάς, ἐξ ὧν ἀντλεῖ τὸ ὕλικόν του τὸ Μέγα Χρονικόν, ἀνατρέξας ἰδίως εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρονογράφους καὶ ἱστοριογράφους εἰς τὸν Πορφυρογέννητον, τὸν Ζωναρᾶν, τὸν Χωνιάτην, τὸν Κίναμον, τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν, τὸν

Ἰω. Καντακουζηνόν, τὸν Παρασπόνδυλον, τὸν Λεονάρδον τὸν Χῖον κλπ. Τὰς σχετικὰς παραπομπὰς εἰς αὐτοὺς εὐρίσκομεν ἐκάστοτε ἀναγεγραμμένας κάτωθεν τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν πιστοποιεῖται καὶ ἐνταῦθα τὸ γεγονός, ὅτι οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐγνώριζον πολὺ καλὰ τὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν συγγράμματα καὶ ὅτι δὲν ἐδίσταζον νὰ παραλαμβάνουν ἐξ αὐτῶν αὐτοῦσιον ἢ διασκευασμένον ὅ,τι ἐνόμιζον χρήσιμον πρὸς πλουτισμὸν τῆς συγγραφῆς των.

Ὁ κ. Παπαδόπουλος δὲν ἐσταμάτησεν ἕως ἐδῶ, ἀλλ' ἐζήτησε νὰ καθορίσῃ καὶ τὸν διασκευάσαντα τὸ Χρονικόν, ὡς τοιοῦτον δ' ἐκλαμβάνει τὸν χρηματίσαντα Μητροπολίτην Μονεμβασίας Μακάριον Μελισσηνόν († 1585). Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Παπαδοπούλου, τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν ἐκτιθέμενα εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 ἀνωτέρω πραγματείαν αὐτοῦ, εἶναι τόσον πειστικά, ὥστε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ τὸν ἀκολουθήσωμεν καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι πράγματι ὁ Μητροπολίτης Μακάριος Μελισσηνὸς εἶναι ὁ διασκευάσας τὸ Χρονικόν τοῦ Φραντζῆ.

Ὁ κ. Παπαδόπουλος προχωρεῖ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ Χρονικοῦ καὶ δέχεται ὅτι ὡς βάσις τῆς διασκευῆς τοῦ Μακαρίου ἐχρησίμειυσεν τὸ Μικρὸν Χρονικόν ἢ ἐκτενέστερόν τι κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Φραντζῆ καταρτισθένος. (Πβλ. τὴν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 2 πραγματείαν αὐτοῦ σελ. 187).

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχομεν ἡμεῖς ἄλλην γνώμην. Παραδεχόμεθα δηλαδὴ ὅτι τὸ Μικρὸν Χρονικόν δὲν ἐχρησίμειυσεν ὡς βάσις τοῦ Μεγάλου, οὔτε ἀποτελεῖ εἰδὸς τι Ἡμερολογίου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ Φραντζῆς καὶ ἔγραψε βραδύτερον τὸ Χρονικόν του, ἀλλ' εἶναι περιλήψις τοῦ ἀρχικοῦ Χρονικοῦ τοῦ Φραντζῆ, περιλήψις μάλιστα τοῦ τμήματος ἐκείνου τοῦ Χρονικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου τῶν ἐτῶν 1413-1478. Τοιούτου εἶδους περιλήψεις διαφόρων βυζαντινῶν κειμένων συναντῶμεν ἀρκετὰ συχνὰ κατὰ τὸν 16ον, 17ον καὶ 18ον αἰῶνα. Αἱ περιλήψεις αὗται ἐν μέρει μὲν συντομεύουν καὶ ἀποδίδουν τὸ κείμενον εἰς ἀπλουστέραν γλῶσσαν, ἐν μέρει δὲ παραλαμβάνουν φράσεις ὁλοκληροῦς αὐτολεξεῖ ἢ σχεδὸν αὐτολεξεῖ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, πολλάκις μάλιστα παρατίθενται αἱ ἔννοια ἀ συναρτήτως ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Καὶ τὸ Μικρὸν Χρονικόν πράττει οὕτως· ἀρκεῖ ἴσως ἐνταῦθα νὰ παραπέμψω εἰς τὴν σελ. 1057-1058 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne τόμ. 156. Ἀκόμη καὶ τὴν συνήθη φράσιν τῶν περιλήψεων τοῦ εἵδους τούτου: «ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον.... ἐπανέλθωμεν» συναντῶμεν εἰς τὸ Μικρὸν Χρονικόν (βλ. Migne, 156 σελ. 1064 στίχ. 1-2). Πβλ. ἐπίσης ἐκδ. Παπαδοπούλου ἰδίως σ. 122, 13, 127, 1, -2 137, 21, 138, 21, 141, 17, 144, 12, 150, 3, 151, 5-7, 159, 1, 162, 6, 199, 1 κλπ., ἔνθα φαίνεται ὅτι τὸ Μικρὸν Χρονικόν μεταφράζει εἰς τὴν ἀπλουστέραν γλῶσσαν τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Φραντζῆ.

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ θεωρήσωμεν βέβαιον ὅτι ὁ αὐτουργὸς τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ ἐβασίζετο ἐπὶ ἀντιβόλου εἰς πολλὰ σημεῖα καλυτέρου τοῦ ἀντιβόλου ἐκείνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ διασκευάσας τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Φραντζῆ Μακάριος Μελισσηνὸς καὶ γενικώτερον τῶν ἀντιβόλων ἐκείνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθησαν οἱ παραδίδοντες σήμερον τὸ Μέγα Χρονικὸν κώδικες. Ἡ ἀξία ἐπομένως τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ κ. Παπαδόπουλος ἀνεγνώρισεν, ἀλλ' ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ὁρμώμενος, παραμένει καὶ πρέπει νὰ ληφθῇ, σοβαρῶς ὑπ' ὅψιν τοῦτο, ἰδίως ἐκεῖ ἔνθα ὑποτίθεται ὅτι παραλαμβάνει αὐτολεξεῖ ἢ σχεδὸν αὐτολεξεῖ τὸ κείμενον τοῦ καλοῦ ἀντιβόλου του. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Φραντζῆ ὀφείλομεν ἐπομένως νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ Μέγα Χρονικὸν λαμβάνοντες ὑπ' ὅψιν καὶ τὸ Μικρόν. Συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ τροποποιηθῇ καὶ ἡ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Φραντζῆ γνώμη τοῦ κ. Παπαδοπούλου (πβλ. ὑπ' ἀριθ. 2 πραγματείαν αὐτοῦ σελ. 179).

Αἱ διαπιστώσεις αὗται τοῦ κ. Παπαδοπούλου, ἡ προσεχὴς ἔκδοσις καὶ τῶν δύο ἄλλων βιβλίων ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τῆς παραδόσεως τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ πλησιάσωμεν τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Φραντζῆ, εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ὁποίου αἱ ἔρευναι τοῦ κ. Παπαδοπούλου προσέφερον σπουδαιότητα συμβολήν.

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

Τρύφωνος Εὐαγγελίδου. *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας.* [Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου.] Ἐν Ἀθήναις 1936 τόμ. Α' σ. 373 + CL, τόμ. Β' σ. 547.

Μετὰ τὴν πρὸ ἐβδομηκονταετίας δημοσίευσιν τοῦ «Σχεδιασματος» τοῦ ἀοιδίμου Μ. Παρανίκα, πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων λογίων ἔγραψαν ἢ εἰδικὰς μελέτας περὶ τῶν κατὰ τόπους Ἑλληνικῶν σχολείων μετὰ τὴν ἄλωσιν ἢ καὶ παρενέβαλον ἀξιολόγους περὶ αὐτῶν πληροφορίας εἰς ἱστορικὰς καὶ ἄλλας μονογραφίας. Τὸ πολύτιμον, πλὴν διεσπαρμένον, τοῦτο ὕλικὸν καιρὸς πλεόν ἦτο νὰ συγκεντρωθῇ ἐπὶ τὸ αὐτό, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν δειχθῇ ἡ πρὸς τὴν παιδείαν ἔφεσις τῶν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν Ἑλλήνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διευκολυνθῇ καὶ ἡ σχετικὴ ἔρευνα.

Τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ἐπιστημονικὸν ἅμα καὶ ἐθνικόν, ἀφ' οὗ τὰ σχολεῖα μετὰ τῆς Ἑκκλησίας κατὰ τοὺς δυσχειμέρους ἐκείνους χρόνους ἀπετέλεσαν τὰ κέντρα, περὶ ἃ περιεστράφη ὁ ὅλος βίος τοῦ ἔθνους, ἀνέλαβε νὰ φέρῃ εἰς πέρας ὁ ἐλλόγιμος συγγραφεὺς ὁ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐργασιῶν αὐτοῦ γνωστός.

Οὗτος ἠκολούθησε μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ σχέδιον τοῦ Παρανίκα

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ BYZANT. ΣΠΟΥΔΩΝ, ἔτος IB'.

31